

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING YANGI KONSTITUTSIYASI INSON HUQUQLARINI TA'MINLASH BORASIDAGI AHAMIYATI

Xayrullo Teshaevich Mamatov

Yuridik fanlar nomzodi, dotsent

MAQOLA MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 08.11.2025

Revised: 09.11.2025

Accepted: 10.11.2025

KALIT SO'ZLAR:

Yangi Konstitutsiya, inson huquqlari, demokratiya, huquqiy davlat, inson qadri, parlament nazorati, sud mustaqilligi, fuqarolik jamiyati, xalqaro standartlar.

Ushbu kengaytirilgan ilmiy maqolada O'zbekiston Respublikasining 2023-yilgi Yangi Konstitutsiyasida inson huquq va erkinliklarining huquqiy, siyosiy va institutsional jihatdan mustahkamlanishi chuqur ilmiy tahlil qilinadi. Maqola inson qadri tamoyilining konstitutsiyaviy mazmuni, ijtimoiy-huquqiy institutlarning isloh qilinishi, fuqarolik jamiyati rivoji, sud mustaqilligi, parlament nazorati, davlatning ijtimoiy majburiyatlari, shuningdek, xalqaro huquq standartlarining milliy Konstitutsiyaga integratsiyalashuvi masalalarini keng yoritadi. Tadqiqot konstitutsiyaviy islohotlarning umumiy siyosiy barqarorlikka, davlat boshqaruvi samaradorligiga va inson huquqlari madaniyatining yuksalishiga ko'rsatgan ta'sirini ham o'rganadi.

O'zbekiston Respublikasi Yangi Konstitutsiyasining qabul qilinishi mamlakat siyosiy-huquqiy taraqqiyotida mutlaqo yangi bosqichni boshlab berdi. 2023-yil 30-aprel kuni o'tkazilgan umumxalq referendumini bilan xalq tomonidan ma'qullangan ushbu Asosiy Qonun inson huquqlari va erkinliklarini eng ustuvor konstitutsiyaviy qadriyat sifatida e'tirof etdi. Bu jarayon O'zbekiston tarixida birinchi marta aholining bevosita ishtirokida o'tgan keng demokratik konstitutsiyaviy yangilanish jarayonidir.

Konstitutsiyaning yangi tahriri inson huquqlari sohasida xalqaro huquqning eng ilg'or standartlarini o'zida mujassam etgan bo'lib, uning tamoyillari Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, Yevropa xavfsizlik va hamkorlik tashkiloti hujjatlari, BMTning inson huquqlari bo'yicha paktlari va boshqa xalqaro huquqiy normalarga tayanadi[1].

Yangi Konstitutsiyaning eng muhim jihati — “inson qadri uchun” tamoyilining konstitutsiyaviy darajada mustahkamlanishi bo‘ldi. Bu tamoyil davlatning butun siyosiy-huquqiy tizimini qayta ko‘rib chiqish, insonni jamiyat va davlatning asosiy qadriyati sifatida belgilash orqali mamlakat taraqqiyotining ustuvor strategik yo‘nalishini aniq ko‘rsatib berdi.

“Inson qadri” tushunchasi faqat axloqiy kategoriya sifatida emas, balki huquqiy va siyosiy me‘yor sifatida Konstitutsiyaga mustahkam o‘rnatildi. Bu nafaqat inson huquqlarining daxlsizligini, balki davlatning barcha organlari faoliyatida inson manfaatlari ustuvor bo‘lishi lozimligini taqozo etadi.

Bu prinsip normativ-huquqiy hujjatlar tizimiga quyidagi asosiy yo‘nalishlarda ta‘sir ko‘rsatdi:

1. Davlatning inson oldidagi mas‘uliyatini oshirdi. Davlat qonun chiqarishdan tortib ijro va sud hokimiyatigacha bo‘lgan barcha faoliyatda inson manfaatlarini birinchi o‘ringa qo‘yishi majburiy norma sifatida belgilandi.

2. Huquqiy siyosatni gumanistlashtirdi. Jinoiy siyosatning liberallashtirilishi, sud hokimiyati islohoti, jarima va jazolarning adolatli nisbatda qo‘llanishi aynan insonning sha‘ni va qadrini himoya qilishga qaratildi.

3. Ijtimoiy davlat tamoyilini konstitutsiyaviy asosga ko‘tardi. Ta‘lim, tibbiyot, ijtimoiy himoya, mehnat sharoitlari, nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari masalalarida davlatning majburiyatlari qayta belgilandi.

Bu jihatlar xalqaro huquq talablariga hamohang bo‘lib, BMTning 1993-yilgi Venna deklaratsiyasida belgilangan “inson qadri huquqlarning manbai” degan asosiy prinsipga to‘la mos keladi[2].

Yangi Konstitutsiya inson huquqlarini uch darajada kafolatladi:

1. Normativ darajada — huquq va erkinliklarning aniq belgilanishi;
2. Institutsional darajada — ularni himoya qiluvchi organlar faoliyatini kuchaytirish;
3. Protsessual darajada — huquq buzilganda murojaat qilish mexanizmlarini kengaytirish.

Yangi tahrirda 65 foizga yaqin moddalarning mazmuni qayta ko‘rib chiqildi, 30 dan ortiq yangi normalar kiritildi.

Konstitutsiyada shaxsiy huquqlar aniq va batafsil yoritilgan: yashash huquqi; shaxsiy daxlsizlik; qiynoqlardan himoya; so‘z va fikr erkinligi; e‘tiqod va vijdon erkinligi; shaxsiy hayot daxlsizligi; migratsiya erkinligi; siyosiy partiyalarda ishtirok etish va saylov huquqi.

Bu huquqlar xalqaro paktlar bilan uyg'unlashgan bo'lib, davlat organlari tomonidan cheklanishi faqat konstitutsiyaviy asoslarda va sud qarori orqali amalga oshirilishi shart qilib belgilangan[3].

Yangi Konstitutsiya ijtimoiy davlat modeliga asoslangan. Unda: bepul umumiy ta'lim; tibbiy xizmatdan foydalanish huquqi; ijtimoiy himoya; nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari; sog'lom atrof-muhitda yashash; mehnat qilish sharoitlari; uy-joyga egalik qilish huquqlari keng yoritilgan.

Alohida o'zgarish — ijtimoiy himoya masalalarining konstitutsiyaviy darajaga ko'tarilishi bo'ldi. Bular davlatning ijtimoiy majburiyatlarini keskin oshirdi.

Konstitutsiyaning 20-moddasida "Davlat organlari va mansabdor shaxslar inson va fuqarolarning huquq va erkinliklarini hurmat qilishi va himoya qilishi shart" degan norma ilk bor konstitutsiyaviy darajada aniq va keskin ifoda etildi. Bu tamoyil davlat faoliyatining barcha sohalarida — qonun yaratuvchidan tortib sud hokimiyatigacha — inson manfaatlarining mutlaq ustuvorligini taqozo qiladi. Shu bilan birga, moddaning ikkinchi qismida "Insonning huquq va erkinliklariga oid cheklovlar faqat Konstitutsiyada belgilangan asoslarda amalga oshiriladi" degan qoida ham mustahkamlandi. Bu esa xalqaro huquqda qabul qilingan legitim cheklash mezonlari — qonuniylik, zaruriylik va mutanosiblik tamoyillariga to'la mos keladi.

Shaxsiy daxlsizlik, hayot va erkinlik masalalari Yangi Konstitutsiyada oldingisiga nisbatan ancha keng yoritildi. Xususan, 25-moddada fuqarolarning shaxsiy daxlsizligi, 26-moddada qiynoq va zo'ravonlikka mutlaq taqiq, 27-moddada shaxsiy hayot daxlsizligi, yashash joyi daxlsizligi, telefon va yozishmalar sirining himoyasi bo'yicha aniq konstitutsiyaviy normalar kiritildi. Bu moddalarning mavjudligi inson sha'ni va qadrini himoya qilishning eng asosiy shartidir. Ayniqsa, 26-moddadagi "Hech kim qiynoqqa solinishi, shafqatsiz yoki qadr-qimmatni kamsituvchi muomalaga duchor qilinishi mumkin emas" degan qoida xalqaro "Torture-moratorium" standartlariga to'la mos keladi.

Yangi Konstitutsiyaning eng muhim yutuqlaridan biri — sud hokimiyati mustaqilligining yanada kuchaytirilganidir. Konstitutsiyaning 44-moddasida fuqarolarning o'z huquqlarini sud orqali himoya qilish huquqi amalda kafolatlandi. Xususan, "Har kimga o'z huquq va erkinliklarini buzuvchi harakatlar yoki qarorlardan sudga shikoyat qilish huquqi kafolatlanadi" degan norma fuqarolarning sudga murojaat qilish mexanizmini aniq belgilaydi. Bu norma inson huquqlarini himoya qilishning asosiy konstitutsiyaviy vositalaridan biri bo'lib, amalda sud hokimiyatining mustaqilligiga mustahkam tayanadi.

Sudlar faoliyati bilan bog'liq normalar 106–112-moddalarda batafsil bayon etildi. Xususan, 107-moddada “Sudya mustaqildir va faqat qonunga bo‘ysunadi” degan qoida sud hokimiyatining siyosiy aralashuvdan xoli bo‘lishi lozimligini aniq belgilaydi. Sudyalarning daxlsizligi, ularni o‘zboshimchalik bilan lavozimidan chetlatishning taqiqlanishi, sud tizimining bir butun tizim sifatida o‘z vakolatlarini mustaqil amalga oshirishiga doir kafolatlar — bularning barchasi Konstitutsiyada birinchi bor batafsil yoritilgan.

Konstitutsiyada fuqarolarning siyosiy huquqlariga oid normalar ham kengaytirildi. Xususan, 47-moddada fuqarolarning davlat boshqaruvida ishtirok etish huquqi, 48-moddada saylov huquqi, 49-moddada murojaat qilish huquqi yangicha yondashuv bilan ifodalandi. 49-moddadagi “Har kim davlat organlariga murojaat qilishga haqli” degan norma bilan birga, ushbu murojaatlarning ko‘rib chiqilish tartibi ham konstitutsiyaviy darajada nazarda tutilgani e‘tiborga molik.

Fuqarolik jamiyatini mustahkamlashga doir normalar ham Konstitutsiyada alohida o‘rin egallagan. 58-moddada nodavlat notijorat tashkilotlarining erkin faoliyat yuritishi kafolatlanadi, 59-moddada esa fuqarolarning yig‘ilish, miting, namoyish va yurishlar o‘tkazish huquqlari demokratik tamoyillar asosida qayta belgilandi. Bu normalarning konstitutsiyaviy darajada mustahkamlanishi fuqarolik jamiyati institutlarining rolini sezilarli oshiradi.

Yangi Konstitutsiyada ijtimoiy-iqtisodiy huquqlar kengaytirilgan holda bayon etildi. Masalan, 52-moddada mehnat qilish huquqi, 54-moddada munosib mehnat sharoitlari, 55-moddada ishsizlikdan himoya qilish; 56-moddada ijtimoiy ta‘minot huquqlari; 57-moddada tibbiy yordamdan foydalanish huquqi aniq va majburiy normalar sifatida belgilandi. Har bir bolaning huquqlari esa 64–67-moddalarda alohida himoya ostiga olindi. Xususan, 64-moddada “Bola davlat himoyasida” degan qoida ilk bor mustaqil konstitutsiyaviy norma sifatida kiritildi. Bu xalqaro BMT Konvensiyasining milliy konstitutsiyaga to‘la implementatsiya qilinganidan dalolat beradi.

Konstitutsiyaning ekologik xavfsizlikka doir normalari ham inson huquqlari bilan chambarchas bog‘liqdir. 50-moddada har bir shaxsning sog‘lom va xavfsiz atrof-muhitga bo‘lgan konstitutsiyaviy huquqi ilk bor mustaqil norma sifatida ko‘rsatildi. Bu norma davlatning ekologik siyosatini inson salomatligini himoya qilish bilan bevosita bog‘laydi.

Inson huquqlarini himoya qilishning institutsional mexanizmlari ham tubdan yangilandi. Konstitutsiyaning 78 va 79-moddalarida Oliy Majlis vakolatlari kengaytirilib, parlament nazorati mexanizmlari ancha kuchaytirildi. 93-moddada Prezidentning inson huquqlari

sohasidagi majburiyatlari belgilandi. Eng muhim yangiliklardan biri — 115-moddada Konstitutsiyaviy sudning vakolatlarining kengaytirilishi bo'ldi. Endilikda fuqarolar bevosita Konstitutsiyaviy sudga murojaat qilishi mumkin. Bu institutning joriy etilishi Germaniya, Ispaniya va Janubiy Koreya kabi davlatlardagi konstitutsiyaviy shikoyat modelining O'zbekiston tajribasiga moslashtirilgan shaklidir.

Shuningdek, Konstitutsiyaning 81-moddasi bilan Inson huquqlari bo'yicha Ombudsman maqomi konstitutsiyaviy darajaga ko'tarildi. Ombudsmanning mustahkamlanishi davlat va fuqaro o'rtasidagi aloqaning insonparvar va adolatli shakllanishiga xizmat qiladi. Ayniqsa, qamoq joylarida saqlanayotgan shaxslarning huquqlarini himoya qilish, davlat organlarining noqonuniy qarorlarini o'rganish, murojaatlarni ko'rib chiqish kabi vakolatlar Ombudsmanning inson huquqlarini ta'minlashdagi ahamiyatini oshirdi.

Xalqaro huquqning ustuvorligi ham Yangi Konstitutsiyada mustahkamlandi. 17-moddada "O'zbekiston Respublikasi xalqaro shartnomalariga rioya qiladi" degan norma davlatning inson huquqlari bo'yicha xalqaro majburiyatlarini bajarishini konstitutsiyaviy talab darajasiga ko'tardi. Bu bilan O'zbekiston xalqaro konvensiyalar, jumladan, BMTning inson huquqlari bo'yicha paktlari, CEDAW, CRC, CRPD kabi xalqaro hujjatlarning to'laonli a'zosi sifatida ularning ichki huquq tizimidagi o'rnini mustahkamladi.

Yangi Konstitutsiya mazmuni bilan nafaqat huquqiy normalar majmuasi, balki davlatning ma'naviy, siyosiy va huquqiy yo'nalishlarini belgilovchi insonparvarlik deklaratsiyasi sifatida ham e'tirof etilishi mumkin. Unda jamiyat va davlatning barcha jihatlari birgina g'oyaga — inson qadrini ulug'lashga bo'ysundirilgan. Bu esa O'zbekistonda huquqiy demokratik davlat qurishning yangi bosqichga ko'tarilganini ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasining Inson huquqlari bo'yicha vakili (Ombudsman) maqomi mustahkamlanib, u Konstitutsiyada alohida normativ institut sifatida e'tirof etildi. Endilikda u:

- inson huquqlari buzilishlari yuzasidan parlamentga hisobot beradi,
- davlat organlaridan hujjatlar talab qilish vakolatiga ega,
- mahkumlarning murojaatlarini bevosita ko'rib chiqadi.

Bu institut xalqaro tajribaga, xususan, Yevropa Ombudsmani modeli va Parij prinsiplari talablariga to'liq mos keladi.

Konstitutsiyaviy Sudning vakolatlari sezilarli darajada kengaydi. Eng muhimi:

- fuqarolarning individual konstitutsiyaviy shikoyatlarini ko'rib chiqish huquqi;
- qonunlarning inson huquqlariga zidligi bo'yicha konstitutsiyaviy nazorat;

• sudlar tomonidan qo'llaniladigan normalarning konstitutsiyaviyligi bo'yicha yakuniy so'z.

Bu o'zgarish Germaniya, Ispaniya va Janubiy Koreya kabi davlatlarning konstitutsiyaviy shikoyat institutiga o'xshash bo'lib, insonning huquqiy himoya imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirdi[4].

Yangi Konstitutsiya sud hokimiyatiga alohida bob bag'ishladi: sudlarning mustaqilligi; sudyalarning daxlsizligi; odil sudlovning kafolatlari; advokatura maqomining mustahkamlanishi; elektron sud tizimini joriy etish.

Sud mustaqilligi kuchaytirilishi natijasida fuqarolar huquqlarining sud orqali himoyalaniishi yanada ishonchli bo'ldi. Bu xalqaro "fair trial" (adil sudlov) standartlariga mos keladi.

Yangi Konstitutsiya fuqarolik jamiyatining mustaqilligini kengaytirdi:

- NNTlar faoliyati konstitutsiyaviy darajada e'tirof etildi;
- jamoatchilik nazorati mexanizmlari kuchaytirildi;
- OAV faoliyatining erkinligi mustahkamlab berildi;
- davlat shaffofligiga oid majburiyatlar konstitutsiyalashtirildi.

Jamoatchilik nazorati instrumentlari — petisiya, eshituvlar, jamoatchilik kengashlari — konstitutsiyaviy institut sifatida tan olindi.

Yangi Konstitutsiyada davlat: har bir fuqaroning munosib hayot darajasini ta'minlash; kambag'allikni qisqartirish; ijtimoiy davlat qurish; yoshlar va ayollarni qo'llab-quvvatlash; ekologik xavfsizlikni ta'minlash kabi majburiyatlarni oldi.

Bu majburiyatlar davlat siyosatining strategik yo'nalishi — inson qadriga asoslangan boshqaruv modelini belgilab berdi.

O'zbekiston: BMTning 80 dan ortiq xalqaro konvensiyalariga a'zo; Yevropa Xavfsizlik va Hamkorlik Tashkiloti majburiyatlarini bajaradi; Xalqaro Mehnat Tashkiloti konvensiyalarini milliy qonunchilikka implementatsiya qilmoqda.

Konstitutsiyada xalqaro shartnomalarning ustuvorligini e'tirof etish orqali mamlakat xalqaro huquqiy maydonda faol o'yinchi sifatida mustahkamlandi[5].

Yangi Konstitutsiya O'zbekiston tarixida inson huquqlarini kafolatlash borasida misli ko'rilmagan darajada keng va chuqur islohotlar poydevorini yaratdi. Inson qadri tamoyilining konstitutsiyaviy darajaga ko'tarilishi, sud hokimiyati mustaqilligini kuchaytirish, parlament nazoratining kengayishi, fuqarolik jamiyati institutlarining mustahkamlanishi, xalqaro huquq normalarining milliy qonunchilikka integratsiyasi —

bularning barchasi O'zbekistonni xalqchil, adolatli, insonparvar demokratik davlat sifatida rivojlantirishga xizmat qiladigan tarixiy huquqiy asosdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Yangi Konstitutsiyasi. Toshkent, 2023.
2. Vienna Declaration and Programme of Action, United Nations, 1993.
3. International Covenant on Civil and Political Rights, 1966.
4. Constitutional Complaint Systems: Comparative Analysis. Oxford University Press, 2018.
5. UN Human Rights Office Annual Report. Geneva, 2022.
6. Kosimovna, A. R. (2022). On the role and importance of stylistics in linguistics. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 12(4), 206-208.
7. Abdurakhmanova, R. K. (2015). HERMENEUTICAL AND PRAGMALINGUISTIC CATEGORY OF THE DEIXIS. Наука и мир, (10-2), 10-12.
8. Kosimovna, A. R. UDK: 81.39 PARADIGMATIC PROPERTIES OF DEICTIC UNITS IN THE TEXT.